

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΑΛΔΙΑΦΑ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς
Διευθυντοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς

ΕΝΔΟΝ ΣΚΑΙΠΤΕ

Ὁρμώμενος ἐκ τῶν περὶ ψυχολογικῶν τύπων διδασκαλιῶν τοῦ Καρόλου Γιούγκ καὶ τοῦ Ἑρνέστου Κρέτσμερ προσεπάθησα πρὸ εἰκοσαετίας περὶπου ἐν τῷ συγγράμματί μου : «*Χαρακτηῖρες ἢ Ψυχολογικοὶ τύποι, παιδαγωγικά καὶ κοινωνιολογικά πορίσματα*» νὰ καταδείξω, ὅτι ἡ βαθεῖα κρίσις, τὴν ὁποίαν διέρχεται ἀπὸ πολλοῦ, ὁσημέραι δὲ ὀξύτερον, ἡ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης¹, ἔχει αἰτίαν τὴν ὑπέρμετρον τῆς συνειδήσεως στροφὴν πρὸς τὸν ἔξω κόσμον καὶ κατ' ἀκολουθίαν συγχρόνως τὴν ἀπώθησιν τῆς εἰς πάντα ἀνθρώπου ἐν τινι βαθμῷ φύσει ἐνυπαρχούσης ἀνάγκης τῆς στροφῆς πρὸς τὰ ἐνδον. Ἐκ τῆς κατεστραμμένης ἰσορροπίας τῶν δύο τούτων θεμελιωδῶν ψυχικῶν διαθέσεων προέρχεται ἡ ἔλλειψις συναισθήματος, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἔλλογος, ἡ ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀπώθησις πάσης ἀνωτέρας ἰδέας καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεγάλαι ἀνωμαλίαι, αἵτινες παρατηροῦνται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους καὶ εἰς τὰς σχέσεις λαῶν πρὸς ἀλλήλους. Τῆς κατεστραμμένης ταύτης ἰσορροπίας αἰσθητὸν ἀποτέλεσμα, πλὴν ἄλλων μετ' αὐτοῦ στενῶς συνδεδεμένων, εἶναι ὁ ἐκ ψυχικῶν κυρίως λόγων προερχόμενος κάματος. Εἶναι δὲ δυνατόν ἐκ τούτου μόνον ὁρμώμενός τις νὰ διευκρινήσῃ τὰ κατὰ τὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν διέρχονται σήμερον οἱ πεπολιτισμένοι λαοί, καὶ νὰ ὑποδείξῃ, κατὰ τίνα τρόπον εἶναι δυνατὴ ἡ κατανίκησις αὐτῆς.

Εἰς τὸ πρὸ πολλοῦ γνωστόν μοι τεκμήριον τοῦτο τῆς νοσηρότητος τῆς ἐποχῆς μας, δηλαδὴ εἰς τὸν κάματον, ἔλαβον ἀφορμὴν πρὸ ἔτους νὰ στρέψω ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν μου ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς πραγματείας «*Lebens-schwierigkeiten unserer Zeit*» 1952, τῆς ἐν Βερολίῳ Καθηγητρίας τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας Liselotte Richter. Ἡ πραγματεία αὕτη, ἣν εἶχον βοήθημα κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἰδικῆς μου, ἔκδηλον

1. Περὶ τῆς κρίσεως ταύτης πραγματευόμεθα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «*Χαρακτηρισμός τῆς ἐποχῆς μας*», 1953.

φέρει την βαθείαν ἐπίδρασιν τῶν λεγθεισῶν διδασκαλιῶν τοῦ Γιούγκ καὶ τοῦ Κρότσεμπερ.

Ὁ Th. Lessing ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Europa und Asien, der Untergang der Erde am Geist: 5η ἔκδ. 1930 (1η 1914, ἐπομένως τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματος τοῦ O. Spengler, Der Untergang des Abendlandes, 1918), σελ. 209 καὶ ἐξῆς ἐξετάζων τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς λέγει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν Ἀμερικῇ ἀκούει τις συχνάκις τὸ ἐλεεινότατον τῶν ψευδῶν τοῦ ἀνθρώπου: "Εἴμεθα ἄνδρες τῆς δρᾶσεως κτλ. Γνωρίζομεν τὴν ζωὴν. " Ταῦτα δὲ λέγοντες οὐδὲ κἂν διαισθάνονται, ὅτι οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀντικειμένων ζωῇ, πείρᾳ, θεώρησις, πραγματικότης, ὅτι τὸ νὰ εἶναι τις ζωτικὸς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην θέσιν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη μὲ τὴν ἐπίδειξιν δυνάμεως, (dynamik), μὲ ἐνέργειαν, μὲ δραστηριότητα καὶ ἀεικινησίαν, ὅτι ζωὴ βαθύτατα ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ὄνειρώδει ἀναπτύξει τῆς δεκτικότητος κτλ.», δηλαδὴ τῆς ἱκανότητος ἐν ἀπομονώσει νὰ δέχεται τις παραστάσεις καὶ ἰδέας.

Εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρίσῃ τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ὑπερβολικὴν τὴν γνώμην ταύτην, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξετάζων θέλει ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ τυχὸν ὑπερβολὴ δὲν εἶναι μεγάλη. Τὸ περὶ τῆς Ἀμερικῆς δὲ ὑπὸ τοῦ Lessing λεγόμενον ἰσχύει σήμερον καὶ περὶ τῆς Εὐρώπης. Ὑπέμετρος ἐπαγγελματικὴ φιλοπονία, πολυασχολία, ἐπιχειρηματικότης, βουλιμία πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, ἀκατάσχετος ἔκδοσις εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς σημεῖα ἐντόνου βιοτικού συναισθήματος, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν εἶναι μᾶλλον τεκμήρια καμάτου. Δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἐξυπνοῦν τὸ πρῶτ' αἰσθάνονται καὶ δυσθυμοὶ, οἱ ὅποιοι τὴν Δευτέραν τὸ πρῶτ' αἰσθάνονται μεγαλύτερον κάματον παρὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου. Οὗτοι μὲν αἰσθάνονται βαθέως τὸν ἑαρινὸν κάματον καὶ τὸν φθινοπωρινόν, ἐκείνοι τὸν κάματον ἐκ τοῦ συζυγικοῦ βίου, ἄλλοι τὸν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἄλλοι τὸν ἐκ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, πάντες ἐν γένει τὸν ἐκ τῆς ζωῆς. Καὶ δὲν πρόκειται περὶ καμάτου νοουμένου ὡς ἀκραιφνὸς φυσιολογικοῦ φαινομένου, ἀλλὰ πρὸ πάντων περὶ τῶν βαθυτάτων ἐν τῇ ψυχῇ ἐρριζωμένων αἰτίων αὐτοῦ, τὰ καταστροφικὰ τῶν ὁποίων ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς ἡθικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ γίνονται ὁσημέραι αἰσθητότερα. Ἐνεκα δὲ τῶν στενῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν ψυχικῶν καὶ φυσιολογικῶν παραγόντων τοῦ καμάτου καὶ τῆς δυσθυμίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λύεται τὸ ζήτημα τοῦτο τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ περιποιήσεως τοῦ σώματος. Εἶναι πλάνη ὀλεθρία τοῦ κατὰ τὸν μέσον ὄρον σημερινοῦ ἀνθρώπου νὰ φαντάζεται, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακτᾷ τὰς δυνάμεις τρώγων, πίνων, διασκεδάζων καὶ κοι-

μώμενος. Καὶ ἂν ταῦτα ἀδυνατοῦν νὰ ἐπαναφέρουν τὰς δυνάμεις, κάμων χρῆσιν ναρκωτικῶν, ἐπισκεπτόμενος τὸν κινηματογράφον, ἀκροώμενος τὰς ἐκπομπὰς τοῦ ραδιοφώνου, ἀναγινώσκων μυθιστορήματα, ἐκδιδόμενος εἰς παννύχιον χαρτοπαίξιαν καὶ εἰς ἄλλας ὑπερμέτρους ἐξωτερικὰς τέφεις. Εἶναι νῦν ἐν ἐκ τῶν ἀσφαλεστάτων διδαγμάτων τῆς ἱατρικῆς, ὅτι, καθὼς ἔλλειψις ὑπνου φέρει ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον τὸν θάνατον παρὰ ἔλλειψις τροφῆς, οὕτως ὁ ἄνθρωπος βαίνει εἰς τὸν ὄλεθρον ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον ἐνεκα ἐσωτερικοῦ καμάτου προερχομένου ἐκ ψυχικῶν αἰτίων παρὰ ἐνεκα καμάτου ἐκ σωματικῶν αἰτίων. Ἡ δὲ κατάπτωσις οὐδέποτε εἶναι κατάπτωσις ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου, ἀλλὰ κατάπτωσις καὶ παρακμὴ ἐπαναλαμβάνουσα τὰ δεινὰ ὅλης τῆς κοινωνίας καὶ φέρουσα ἐν τέλει τὸν ἀφανισμόν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικᾷ τὸν κάματον καὶ τὴν δυσθυμίαν αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν εἰσέρχεται εἰς τὰ βαθύτερα αἰτία αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦναντίον διὰ τῶν ἐπιπολαίων μέσων, τῶν ὁποίων κάμνει χρῆσιν, ἐπιτείνει αὐτόν, ἐν τέλει δὲ γίνεται ἔρμαιον βαθυτέρας ἐξαντλήσεως, ἣτις ἐκδηλοῦται διὰ νευρώσεως, δι' ὑστερίας ἢ διὰ νευρασθενείας. Ἐκ τῶν λεχθέντων εὐνόητον γίνεται, ὅτι ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διευκρινήσωμεν τὰ κατὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία διὰ τε τὸ ἄτομον τῆς σημερινῆς ἐποχῆς καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν εἶναι κρίσιμος.

Κατὰ τὴν ἱατρικὴν ὁ κάματος εἶναι ἡλαττωμένη πρὸς δρᾶσιν ἱκανότης ἐνεκα μειώσεως τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλαστικότητος. Πρὸς τὴν σπασμωδικὴν κίνησιν καὶ ἀκαμψίαν τῶν μυῶν συστοιχεῖ ἀπώλεια τῆς πνευματικῆς ἐλαστικότητος. Μνήμη, φαντασία παραλύνονται, ἐπαναλαμβάνονται παραστάσεις καὶ εἰκόνες. Ἀκουσίως ἐμμένει τις ἐν τινι, τῷ αὐτῷ, συνειρμῷ παραστάσεων, ὅστις συνεχῶς ἐπαναλαμβάνεται. Ὅσῳ δὲ περισσότερα γίνονται αἱ ἀπαιτήσεις καὶ ὅσῳ ἐλλιπεστέρα εἶναι ἡ γνησίᾳ ἀνάπαισις, τόσῳ βαθύτερα ἡ ταραχὴ. Ἡ συγκέντρωσις τῶν διανοημάτων χάνεται, κατὰ δὲ τὸν ψυχολογικὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου ὑπερέχει ἡ ἀπάθεια (εἰς τὸν ἐνδοστρεφεῖ) ἢ ἡ ὑπερβολικὴ εὐερεθιστία (εἰς τὸν ἐξωστρεφεῖ). Μηχανικαί, αὐτόματοι ἀνταντακλαστικαὶ κινήσεις ἀντικαθιστοῦν τὰς συνειδητῶς κατευθυνόμενας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον ἄτομον ἔχον ἐπίγνωνσιν τῶν εὐθυνῶν, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς αὐτομάτως ἀντιδρῶν ὁμαδικὸν κτῆνος. Ἡ παράλυσις τῶν γνωστικῶν καὶ βουλευτικῶν λειτουργιῶν σὺν τῷ χρόνῳ ἔχει ἐπιφέρει τοιαύτην ἐξάντλησιν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως γίνονται σήμερον ὄργανον προπαγάνδας, ἣτις ἐπιδιώκει τὴν δημιουργίαν μάξης ἀνθρώπων, στερουμένων τῆς ἐπιγνώσεως, ὅτι ἕκαστος εἶναι ἰδιαιτέρα προσωπικότης, ἔχουσα τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης. Δρᾷ δὲ τοιαύτη προπαγάνδα δι' ὑποβολῆς. Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύεται, διατὶ δὲν εἶναι δύσκολος ἡ ἐμφάνισις τυραννικῶν δικτατόρων. Τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως, δηλαδὴ ἡ προσωπικότης, ἣτις ἔχει βαθὺ τὸ συναίσθημα τῆς αὐτοσυνειδήσεως, τοῦ αὐτοδιαλογι-

σμοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς εὐθύνης, καταστρέφεται σήμερον, τοῦλάχιστον εἰς τὰς πόλεις, ἐκ τῆς ἀπορροφήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῶν ἑξωτερικῶν διασκεδάσεων καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένης τεχνικῆς, ἥτις μεταβάλλει αὐτὸν εἰς μηχανὴν αὐτομάτως ἐργαζομένην καὶ μὴ θέλονσαν νὰ διάγῃ βίον ἑσωτερικόν.

Ἄλλ' ὁ κάματος οὗτος συγκαλύπτεται συνήθως δι' αὐξήσεως τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς πολυπραγμοσύνης, ἥτις γεννᾷ δλεθρίαν παραισθήσιν αὐξήσεως τῶν δυνάμεων. Τῆς παραισθήσεως δὲ ταύτης ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ καλουμένη μέθη τοῦ καμάτου (ivresse de fatigue), ἥτις προσπαθεῖ διὰ νέας ἐπιτάσεις τῆς δράσεως, διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ποσοῦ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ποιοῦ εἰς τὰ διάφορα πεδία τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ συγκαλύπτῃ τὴν ἐξάντλησιν τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς πηγῆς τῶν δυνάμεων. Ἀπογοητεύσεις, ἔριδες, σχέσεις τεταμέναι μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, μεταξὺ ὁμάδων, μεταξὺ πολιτικῶν κομμάτων καὶ λαῶν εἶναι ἀποτελέσματα νοσηρᾶς ἑξωστρεφείας, πολυπραγμοσύνης καὶ ἀκατασχέτου ἐκδόσεως εἰς ἑξωτερικὰς τέρφεις, ἐξ ὧν ἐν τέλει ἐπέρχεται ὁ μέχρι πλήρους ἐξάντλήσεως κάματος, ὁ διὰ νευρώσεως ἀναγκάζων εἰς πλήρη ἀπομόνωσιν, ἡ ὁποία πρότερον ἀπεφεύγετο ὥς τι ὅλος ἀνοίκειον.

Ἄλλ' ἀνάγκησις τῶν δυνάμεων εἶναι δυνατὴ μόνον, ἂν τις προσπαθῇ πρῶτον μὲν νὰ καταστῇ ἐν ἑαυτῷ τὴν νοσηρὰν βουλιμίαν πρὸς ζωὴν ὁμαδικῶν συναναστροφῶν καὶ διασκεδάσεων, ἔπειτα δὲ νὰ ἀσκήσῃ πᾶσαν δυνατὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστε καὶ οὗτοι νὰ ἐπιδιώκουν τὴν προσήκουσαν γνησίαν συλλογὴν τῶν δυνάμεων καὶ γνησίαν ἀνάπαυσιν. Μόνον τοιαύτη συνειδητὴ κατ' ἄτομον προσπάθεια εἶναι δυνατὴ νὰ συντελῇ οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς βαθείας κρίσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ προβολή' εἰς αὐτὸν τῆς προσωπικῆς ἐκάστου ἐκ τοῦ καμάτου προελθούσης ψυχικῆς ἀνωμαλίας, ἥτις ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τῇ ἀπαισιοδοξίᾳ καὶ τῷ μηδενισμῷ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ λογοτεχνίας καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν.

Ἄλλ' ἵνα τις ἐπιτυχῶς ἀντιδρῇ κατὰ τῆς ἐκ τοῦ καμάτου ψυχικῆς ταραχῆς, ὠφέλιμον εἶναι νὰ γινώσκῃ, ὅτι ὑπάρχουν τύποι αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι φαίνονται, ὅτι συστοιχοῦν πρὸς τοὺς γενικοὺς τύπους τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοὺς ὁποίους ἔχει ἥδη ἐκπονήσει ἡ ἐκ τῆς Ψυχιατρικῆς προελθούσα Ψυχολογία. Δύο δὲ κύριοι τύποι καμάτου εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶν. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ καμπύλη τῆς κοπώσεως δεικνύει συνεχῇ πτώσιν τῆς ἐπιδόσεως. Παρ' αὐτῷ ἡ ὑψίστη ἐπίδοσις παρατηρεῖται

1. Περί τῆς προβολῆς ὡς φαινομένου ψυχολογικοῦ κάμνομεν λόγον ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ βάρους».

εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἑβδομάδος ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἡμέρας, συνεχῶς δέ, προοιούσης τῆς κοπώσεως, καταπίπτει. Εἰς τὸν κατιόντα τοῦτον τύπον καταλέγεται καὶ ἐκεῖνος, καθ' ὃν κατ' ἀρχὰς παρατηρεῖται μικρὰ ἄνοδος, ἵνα κατόπιν ἐπακολουθήσῃ ἡ κάθοδος. Πρὸς τὸν τύπον τοῦτον τῆς κοπώσεως συστοιχεῖ πιθανῶς ὁ σωματικὸς τύπος τοῦ λεπτοσώμου καὶ ὁ ψυχικὸς τοῦ ἐνδοστροφικοῦς (σχισοθύμου).

Ὁ δεύτερος τύπος καμάτου εἶναι ἐκεῖνος, καθ' ὃν παρατηρεῖται συνεχῆς βαθμιαία ἄνοδος. Εἰς τὸν ἀνιόντα τοῦτον τύπον καμάτου φαίνεται συστοιχῶν σωματικὸς μὲν τύπος ὁ τοῦ πυκνοσώμου, ψυχικὸς δὲ ὁ τοῦ ἐξωστροφικοῦς (κυκλοθύμου). Ἡ ἄκρα, ἡ τελικὴ, φάσις τοῦ καμάτου τοῦ πρώτου τύπου εἶναι ἡ τῆς ψυχασθενείας, δηλαδὴ ἡ τῆς μεγίστης χρονίας ἐξαντλήσεως τῶν δυνάμεων, ἣτις συνοδεύεται ὑπὸ ἐμμόνων ἰδεῶν, ἀμφιβολιῶν κλπ. Ἡ δὲ τελικὴ φάσις τοῦ ἑτέρου τύπου τοῦ καμάτου εἶναι ἡ ὑστερία, δηλαδὴ ἡ δι' ὑπερμέτρου ἐντάσεως κατανάλωσις καὶ τῶν τελευταίων δυνάμεων, ἣτις συνοδεύεται ὑπὸ σπασμῶν καὶ διαταραχῶν τοῦ νευροφυτικῆς συστήματος¹.

Πρὸς ἄρσιν τῶν λυπηρῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ καμάτου δὲν ἀρκοῦν σωματικὰ μέσα, δηλαδὴ ὕπνος, τροφή, διασκέδασις, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον οἰνόπνευμα, καφφεῖνη, περβιτίνη κ.τ.τ., τὰ ὅποια μετὰ προσωρινὴν ἔντασιν φέρουν μεγαλυτέραν τῶν δυνάμεων πτώσιν. Ἀναγκαῖα εἶναι πρὸ πάντων ἡ λήψις μέτρων ψυχικῶν, τὰ ὅποια διαφέρουν κατὰ τὸν τύπον, εἰς ὃν τις ἀνήκει :

Ὁ ἀνήκων εἰς τὸν ἀνιόντα τύπον, ὁ ὅποιος ῥέπει εἰς σπασμωδικότητα, ἐπειδὴ περιπίπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν μέθην τῆς κοπώσεως καὶ τὴν βαθμιαίως φθίνουσαν ἐνεργητικότητα, ἔχει ἀνάγκην ἐναντίων κινήσεων, δι' ὧν ἐπέρχεται χαλάρωσις καὶ στροφή πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὰ ἔνδον. Ὁ μονομερὲς οὗτος τύπος ἔχει ἀνάγκην ἐσωτερικῆς θεωρήσεως πρὸς ἀντιρρόπην τῆς σπασμωδικῆς ἀφροσώσεως εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Τοῦναντίον ὁ ἀνήκων εἰς τὸν κατιόντα τύπον ἔχει ἀνάγκην πρὸς ἀνάπαυσιν μεθόδου, καθ' ἣν αἱ ψυχικαὶ καὶ σωματικαὶ δυνάμεις μετὰ συνέσεως καὶ κατὰ τρόπον ὑγιεινὸν ἐντείνονται καὶ κινοῦνται εἰς ἀντίδρασιν. Ὅθεν ἀνάπαυσις πρὸς ἀνάκτῃσι δυνάμεων δὲν σημαίνει ἀπλῶς παθητικὴν ἀδράνειαν ἢ ὕπνον καὶ διασκέδασιν. Ἀλλ' ἔκαστος ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἔρουντῃ ὁ ἴδιος τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀνάκτῃσιν τῶν δυνάμεων.

Ὁ σημερινὸς ὅμως ἄνθρωπος παντὸς τύπου χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ τὰ πράγματα ἐλπίζει νὰ ὑπερνικῇ τὰς ἀλύτους ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ συγκροούσεις στροφόμενος ἀδιαλείπτως εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν λύτρωσιν διὰ τῶν ἰδιῶν του δυνάμεων. Εἰσέρχεται εἰς τὸ ἐπάγγελμα, εἰς τὸν ἑγγαμὸν βίον, εἰς τὸ πολιτικὸν κόμμα, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ εὕρῃ εἰς αὐτὰ τὸ

1. Σ. Καλλίαφα, Ψυχολογία τοῦ βάθους, σ. 46 καὶ 47.

περιεχόμενον τῆς ζωῆς του καὶ τὸ κέντρον τῶν προσωπικῶν του δυνάμεων, τὸ ὁποῖον ὤφειλε αὐτὸς νὰ ἔχῃ ἐπεξεργασθῇ προτύτερα καὶ νὰ φέρῃ ἐτοιμον, ἵνα πρὸς τὸν ἔξω κόσμον εἶναι τοιοῦτος, οἷος ὤφειλε νὰ εἶναι. Ἡ προϋῶσα δὲ ἀδυναμία αὐτοῦ αἰτίαν ἔχει τὴν μονομερῆ ἐκδοσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἥτις ἀδιαλείπτως ἐπαυξάνει τὴν ἐξάντλησιν αὐτοῦ, ἐνῶ μετρία μόνον καλλιέργεια τῶν σχέσεων μὲ αὐτὸν ἤθελε πλουτίζει αὐτὸν ἐσωτερικῶς. Ἡ δὲ δόδς ἢ ἄγνοια εἰς ἴαριν εἶναι ἐκείνη, ἐν ἣ ἐπιδιώκεται ἡ ἀποκατάστασις τῆς ταραχθείσης ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς εἰς τὸν ἔσω κόσμον στροφῆς καὶ τῆς εἰς τὸν ἔξω. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς τύπος εἶναι ἀμιγῆς, πάντες δὲ κατὰ διάφορον ἕκαστος βαθμὸν μεικτοί, πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ ἐξευρίσκη τὸ εἰς αὐτὸν προσιδιάζον ποσὸν ἐνδοστρεφείας καὶ ἐξωστρεφείας. Εἰς τὴν ἐξεύρεσιν δὲ ταύτην ὀφείλει τις νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει καὶ τὸν ἰδιαίτερον ρυθμὸν τῆς κοπώσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, τῆς ἐβδομάδος, κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ζωῆς.

Συγκεκριμένως εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωμεν τοὺς κατὰ τὴν πρῶτῃν παρέχοντας τὸν ἀνώτατον βαθμὸν ἐπιδόσεως, ἥτις βαθμηδὸν μειοῦται, οἱ ὁποῖοι κοιμῶνται ἑνωρὶς καὶ ἐξυπνοῦν τὸ πρωτῆ, ὅτε ἀποδίδουν τὴν ἀρίστην ἐργασίαν, ἀπὸ τῶν ἀνερχομένων βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν κατὰ τὴν ἐσπέραν, οἵτινες βραδέως ἔρχονται εἰς βαθὺν ὕπνον καὶ πολλάκις ἐξυπνοῦν περισσότερον κουρασμένοι παρὰ ὅσον ἦσαν κατὰ τὴν κατάκλισιν. Ὅτι δὲ τὸ σύμπτωμα τοῦτο εἶναι συχνότατον, ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ὑπερμέτρου γενικῆς ἐξωστρεφείας τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ περὶ τὴν ἐσπέραν ἀνερχόμενοι εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἐπιδόσεως, ἂν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀκολουθοῦν τὸ αὐτὸ σχῆμα ἐργασίας, τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦν οἱ κατὰ τὴν πρωτῆν εἰς τὸ ἀνώτατον ὅριον ἀνερχόμενοι, καὶ τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ πᾶσα κοινωνικὴ ἐργασία σήμερον, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ συνηθίζουν νὰ μὴ ἐπιτείνουν τὴν ἐξωστρέφειαν αὐτῶν ἀκόμη περισσότερον ζητοῦντες ἀντὶ ἀληθινῆς ἀναπαύσεως διασκέδασιν δι' ἐξωτερικῶν τέρψεων, ἀλλὰ μανθάνοντες νὰ συγκεντρώνουν ἑαυτοὺς εἰς ἐσωτερικὴν θεώρησιν νὰ προσπαθοῦν βαθμηδὸν νὰ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρον σύνδεσμον αὐτῶν μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τοιοῦτοτρόπως εἶναι δυνατόν ἐνδοθεν νὰ ἀπολαύουν ἡρεμίας καὶ χαλαρώσεως τῶν δυνάμεων.

Καθὼς δὲ ὑπάρχει ρυθμὸς ἡμερήσιος καὶ ἐβδομαδιαῖος, καθὼς στατιστικῶς καταδείκνυται, ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος κατὰ τὸν μέσον ὅρον ἀνέρχεται εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἐπιδόσεως τὴν Πέμπτην καὶ τὴν Παρασκευὴν, ἐπομένως περὶ τὸ τέρμα τῆς ἐβδομάδος, οὕτως ὑπάρχει καὶ ρυθμὸς τῆς ἡλικίας, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος δεικνύει κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἀναπτύξεως ὥρισμένα εἶδη κοπώσεως. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ὑπερμέτρου ἐξωστρεφείας τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ προχωροῦν εἰς ἡλικίαν ἀξιοπρεπῶς. Ἡ παρὰ φύσιν θέλησις νὰ παρα-

μένουν ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ προέρχεται ἐκ τῆς μέθης τῆς ἐξαντλήσεως, τὴν ὁποίαν φέρει καθ' ἑξίν, νοσηρὰ, ἀκόρεστος ροπὴ εἰς τὸ ζῆν τὴν ἐξωτερικὴν ζωὴν. Ὑπάρχουν πολλοί, σήμερον πάρα πολλοί, οἵτινες θέλουν νὰ μεταβάλουν τὴν ἐσπέραν τῆς ζωῆς εἰς πρωίαν ¹. Δὲν δύνανται οὗτοι νὰ καταλάβουν, ὅτι ὑγιῶς εἶναι δυνατόν νὰ διανύη τις τὴν προχωρήσασαν ἡλικίαν ἐν ἐσωτερικῇ θεωρήσει, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται δι' ὕλικῶν ἐξωτερικῶν μέσων νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἔντασιν τῶν δυνάμεων, ἀλλ' ὁρθὸν εἶναι νὰ ἀφίη ἀνεμποδίστους τὰς ἀστειρεύτους πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἐσωτερικοῦ κέντρου τῆς ζωῆς καὶ νὰ προάγῃ αὐτὰς εἰς τελειότητα. Ἡ παρεμπόδισις τῆς ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τούτων, ἡ κάλυψις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης πηγῆς τῆς ζωῆς εἶναι τὸ αἷτιον τῆς παρακμῆς, ἐν ἣ σήμερον ζῶμεν. Καὶ ἡ ἔξω τοῦ ἀνθρώπου φύσις ἀνανεοῦται διὰ τοῦ χειμερινοῦ ὕπνου, καθ' ὃν αὕτη ἀποσύρεται εἰς τὰ ἔνδον καὶ οὕτω προπαρασκευάζει τὴν νέαν σποράν, ἧς ἡς μέλλει νὰ ἔλθῃ εἰς φῶς νέα ἀνθισις. Ὁ σύγχρονος ἀνθρωπος ἵσταται πρὸ τοῦ δυσχερεστάτου, ἅμα δὲ καὶ σπουδαιοτάτου, προβλήματος τῆς δημιουργικῆς μονώσεως καὶ στροφῆς εἰς τὰ ἔνδον.

Ἄλλ' ἡ στροφὴ αὕτη εἰς τὰ ἔνδον ἀναγκαῖα εἶναι κυρίως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς κατὰ τὸν μέσον ὄρον ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 35ου ἔτους τῆς ἡλικίας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ὀφείλει χάριν τῆς σωματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς υγείας πᾶς ἄνθρωπος μὲ μεγαλυτέραν παρὰ μέχρι τοῦδε ἐπιμέλειαν νὰ ρυθμίξῃ τὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὕτως, ὥστε ἐργασία καὶ ἀνάπαυσις, συναναστροφή μετ' ἄλλων καὶ ἀπομόνωσις νὰ διαδέχωνται ἀλλήλας κανονικῶς. Ὀφείλει πρὸς τούτοις νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει, ὅτι ἐκ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς παντὸς ἄλλου ὁρθῆς ἢ μὴ ὁρθῆς ρυθμίσεως τῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς σημερινῆς κρίσεως.

Πρὸς ὁρθὴν δὲ ρύθμισιν τῆς ζωῆς χρήσιμα εἶναι διδάγματα τῶν νεωτέρων περὶ τύπων ἀνθρώπου ψυχολογικῶν διδασκαλιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν προέχουν ἡ τοῦ Καρόλου Γιούγκ, ἡ τοῦ Ἐρνέστου Κρέτσεμερ ² καὶ ἡ τοῦ Ἐριχ Γιαίνς ³. Ἐκ τῶν διδαγμάτων δὲ τούτων παραθέτομέν τινα : Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁργανισμὸς ἀποτελούμενος ἐκ πολλῶν λειτουργικῶν. Λειτουργίαι δὲ ἐπὶ μακρὸν διατελέσασαι ἐνεργοί, πρέπει ἔπειτα νὰ τίθενται ἐπὶ τινα χρόνον εἰς ἀργίαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ νὰ τίθενται εἰς ἐνεργεῖαν

1. Ἴδε τὰ βιβλία μου : 1) «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα». 2) «Ψυχολογία τοῦ βάθους».

2. Σ. Καλλιὰφα : 1) Χαρακτῆρες ἢ Ψυχολογικοὶ τύποι. 2) Εἰσαγωγή εἰς τὴν Χαρακτηριολογίαν τοῦ Ernst Kretschmer ὑπὸ Σ. Καλλιὰφα καὶ Φ. Ψαλίδα.

3. Τοῦ αὐτοῦ : Τὸ ἐν τῷ ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ τοῦ «Ἠλίου» ἄρθρον Γιαίνς.

ἕτεροι. Ἡ ἀνάπαυσις δὲν ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἂν τις μετὰ τὴν ἐργασίαν ἀδρανῇ ἐπὶ μακρὸν παντελῶς. Ἄν ἔχωμεν κουρασθῇ σωματικῶς, ἀναγκαῖα εἶναι πρὸς ἀνάγκησιν τῶν δυνάμεων μετρία ἀσχολία πνευματική. Ἐκ τῆς ἀνάγκης δὲ ταύτης ὀρθῶς προῆλθεν ἡ ἰδέα τοῦ λαϊκοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ βιοποριστικὸν τι ἐπαγγέλμα ἀσκῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τούτῳ ἀναπτύσσει τὰς μὴ χρησιμοποιουμένας ἐν τῷ ἐπαγγέλματι δυνάμεις καὶ οὕτως ἀπολαύει δημιουργικῆς ἀναπαύσεως. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἔχει τὸ λαϊκὸν πανεπιστήμιον καὶ διὰ τοὺς μὴδὲν ἐπαγγέλμα μετερχομένους. Ὁ δὲ πνευματικῶς ἐργαζόμενος τότε μόνον ἀναπαύεται οὕτως, ὥστε αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις νὰ ἀνακτοῦν τὴν δύναμιν των, ὅταν εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπακολουθῇ μετρία σωματικὴ κίνησις, περίπατος, ἐλαφραὶ κηπουρικαὶ καὶ ζωοκομικαὶ ἐργασίαι κτλ. Κατὰ δὲ τὸ εἶδος τῆς κυρίως πνευματικῆς ἐργασίας ἡ ἀνάπαυσις γίνεται δημιουργική, ἂν πρὸς τούτοις κατ' αὐτὴν τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἐτέρα τις λειτουργία μετὰ μακρὰν δρᾶσιν τῆς κυρίως λειτουργίας. Ὁ ἀκραϊφνὴς ἐπιστήμων π.χ., τοῦ ὁποίου κυρίως δρῶσα λειτουργία εἶναι ἡ διάνοια, ὠφέλιμον εἶναι μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κυρίου ἔργου του κόπωσιν νὰ ἀσχολῇται ἐρασιτεχνικῶς π.χ. μὲ μουσικὴν ἢ ζωγραφικὴν κλπ.

Ἀναζωογόνησιν τῶν καταπονηθεισῶν λειτουργιῶν φέρει καὶ ἡ ἐλευθέρα παιδεία. Ὁ παῖζον π.χ. μὲ τὸ μικρὸν τέκνον ἢ μὲ τὸν μικρὸν ἔγγονον ἀκολουθεῖ μέσον ἀναπαύσεως ἄξιον λόγου. Ἀξιολύστατοι ὡσαύτως εἶναι εἰδικαί τινες ἀσκήσεις ὑπὸ συγχρόνων ἐπιστημόνων (π.χ. Ad. Zeddies, J. Schultz) ἐπινοηθεῖσαι. Διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ἐπιδιώκεται χαλάρωσις τῆς κατὰ βούλησιν ἐνεργείας, ἥτις διατηρεῖ ἐν ἀδιαλείπτῳ ὑπερμέτρῳ τάσει τὸν ψυχοσωματικὸν ὁργανισμόν, καὶ ἐσωτερικὴ συγκέντρωσις. Τοιοῦτοτρόπος εἶναι δυνατόν νὰ παρέχεται ὁ κάματος, νὰ ἐπιτυγχάνεται ὁμαλὴ αὐτορρυθμισία πολλῶν λειτουργιῶν καὶ ἀνακαίνισις τῶν δυνάμεων. Τῶν ἀσκήσεων τούτων ἡ σημαντικωτάτη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ J. Schultz ἐπινοηθεῖσα, ἥτις ἐκλήθη αὐτογενὴς προπόνησις (Autogenes Training). Περὶ ταύτης δὲ γίνεται λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλήσεως», σελ. 63 καὶ ἑξῆς.

Ἄς μὴ λησμονῶμεν δὲ τέλος, ὅτι ἐν τῇ σημερινῇ ἐκ τῆς ὑπερμέτρου ἐξωστρεφείας τῆς συνειδήσεως πασχούσῃ ἀνθρωπότητι τὸ σωματικῶς αὐτὸν μέσον ἀνακαινίσεως τῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἀπομόνωσις ἐπὶ τινι χρόνῳ καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἀσχολίας μὲ τὸν ἔξω κόσμον ἀποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐχὶ ἀκόπως, διὰ παθητικῆς δηλαδὴ ἐκδόσεως εἰς ἀόριστα ἐναλλασσόμενα συναισθήματα, εἰς νοσηρὸν ρωμαντισμόν, ἀλλὰ μετὰ πολλοῦ κόπου ἔνδον σκάπτων τις, βλέπει ζωηρῶς ἀναφανίσκοντα εἰς τὴν συνείδησιν ἐκ τοῦ βάθους τοῦ θυμικοῦ τὰ βαθύτατα ἐκεῖνα συναισθήματα, τῶν ὁποίων ἡ μεγάλῃ ἀξία καταδεικνύεται ἔπειτα ἐν τῇ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον διαγωγῇ. Ἄν αὕτη διέπεται ὑπ' αὐτῶν.

Εἶναι δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα πρῶτον ἡ αἰδώς, εὐρύτατα νοουμένη ¹, ὡς ἐπαναλαμβανόμενον ζωηρὸν συναίσθημα εὐλαβείας, τὸ ὁποῖον ἐγείρεται πρὸ τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως, πρὸ τῶν ἐν αὐτῇ δημιουργημάτων καὶ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὰ κατ' αὐτά, μάλιστα δὲ ὡς σεβασμὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ ὑψιστον τῶν δημιουργημάτων κτλ.

Δεύτερον ἡ ἀγάπη, ἥτις πηγὴν ἔχει τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἰδίων προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων, μάλιστα δὲ τούτων, καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως ἰδίᾳ τῶν ἐλαττωμάτων πηγάζουσιν ἀποφυγὴν πάσης αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους προβολῆς ². Διότι μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατορθώνει νὰ διαγινώσκῃ καὶ νὰ ἀναγνωρίξῃ καὶ τὰ ἐλαττώματά του (τὰ ὁποῖα βέβαια προσπαθεῖ νὰ διορθώῃ) καὶ οὕτω νὰ ἀγαπᾷ τῷ ὄντι ἑαυτὸν ὡς ὅλον ἀποτελούμενον ἐξ ἐλαττωμάτων καὶ ἐκ προτερημάτων, μόνον οὗτος εἶναι δυνατόν, χωρὶς νὰ περιπίπτῃ εἰς τὴν ἐπικίνδυνον προβολήν, νὰ συντρίβῃ τὰς ἐγωϊστικὰς ροπὰς καὶ νὰ ἀγαπᾷ καὶ τὸν πλησίον, τοῦ ὁποῖου τὰ ἐλαττώματα κρίνει ἐπιεικῶς, ὡς ἐπιεικῶς κρίνει τὰ ἰδικά του.

Κατὰ τὴν ἐν μονῶσι συγκέντρωσιν εἰς ἑαυτόν, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἐπιτυγχάνεται ἀκόπως, ἀναγνωρίζων τις ἑαυτὸν ὡς ὅλον ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ἀντλεῖ τοιαύτην δύναμιν, ὥστε ἐρχόμενος ἔπειτα εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλους συναισθάνεται ἑαυτὸν συνδεδεμένον μὲ αὐτοὺς δι' ἀγάπης. Τοῦναντίον ὁ μὴ δυνάμενος νὰ διάγῃ ἐπὶ τινα χρόνον μόνος, καθ' ἑαυτόν, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ βλέπῃ τὰ ἔνδον, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκων τὴν κοινωνικὴν κίνησιν, τὴν διαφήμισίν του μὲ πάντα τρόπον κ.τ.λ., οὗτος οὐδένα ἐσωτερικὸν δεσμὸν συναισθάνεται πρὸς ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποῖους συναναστρέφεται. Καίτοι οὗτος εἶναι δυνατόν ἀδιαλείπτως νὰ διάγῃ μὲ ἄλλους συναναστρεφόμενος, ἐν τούτοις συναισθάνεται ἑαυτὸν ξένον πρὸς αὐτούς, συναισθάνεται ἑαυτὸν ψυχικῶς ἀπομεμονωμένον. Διότι βεβαίως «ἀπομόνωσις» δὲν σημαίνει ἀπλῶς καὶ μόνον, ὅτι τις δὲν συναναστρέφεται μὲ ἄλλους. Τοῦναντίον ὅσῳ περισσότεροι ἄνθρωποι συναθροίζονται εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, τόσῳ σφοδρότερον εἶναι δυνατόν νὰ λαμβάνῃ τις πείραν τῆς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ψυχικῆς ἀπομόνωσεως ³.

Τρίτον συναίσθημα ἐκ τῆς εἰς ἑαυτὸν συγκεντρώσεως ἀναφαίνεται τὸ θρησκευτικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἰσχυροτάτη ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μετὰ τῆς ὁποίας συνδέονται εἰς ὅλον ἡ αἰδώς καὶ ἡ ἀγάπη. Ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι τὸ πάντων σπουδαιότατον, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων τῆς ψυχιατρικῆς, οἵτινες εἰς τὴν ἀπόθη-

1. Ἴδε τὸ ἐν τῇ «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ» ἄρθρον ἡμῶν *Αἰδώς*.

2. Περὶ *προβολῆς* ἴδε Σ. Καλλιὰφα, *Ψυχολογία* τοῦ βάθους.

3. Πρβλ. τὸ περὶ *διασκεδάσεων* κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡμῶν «Χαρακτῆρες ἡ Ψυχολογικοὶ τύποι».

σιν αὐτοῦ πρὸ πάντων ἀποδίδουν τὴν γενικὴν νευρώσιν τῆς ἐποχῆς μας ¹. Οὕτω π.χ. Igor Caruso λέγει ² : «Ὁ νευρωτικὸς δὲν θέλει νὰ γινώσκῃ ὅτι εἶναι ἔνοχος, ἐπειδὴ ἔχει κάμει ἀπόλυτον τὸ σχετικὸν κτλ. ζητεῖ δὲ ἐπιπολαίας ἐρμηνείας». (Religion und Psychotherapie, 1946). Ὁ δὲ W. Daim : «Ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ ἐκποδὸν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ νευρώσις εἶναι ἀκριβῶς σύγκρουσις μετὰ τὸν Θεόν». Ὁ αὐτὸς Daim ³ λέγει καὶ τὰ ἀκόλουθα : «Τὸ πρόβλημα περὶ Θεοῦ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ ἀναλύσει εἶναι τὸ κεντρικὸν πρόβλημα συγκρούσεων· θὰ ἦτο δὲ μέγα ἀδίκημα καὶ πρῶτης τάξεως ἀναλήθεια, ἂν τις ἤθελε νὰ ἀπωθῇ τοῦτο» κτλ. «Ἐν τῇ διαστάσει, ἣτις ἐγεννήθη μετὰ τῆς ὕβριν μαρτυροῦσης ἀνυψώσεως εἰς ἀπόλυτον σχετικοῦ τινος καὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ βλέπομεν ἡμεῖς τὴν βαρυτάτην σύγκρουσιν, ἣτις εἰς πᾶσαν περίπτωσιν γίνεται παθολογικῇ». Μετὰ τῆς αὐτῆς δέ, μᾶλλον μεγαλυτέρας θαρραλεότητος, ἀποφαίνεται περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀπωθήσεως τοῦ περὶ Θεοῦ προβλήματος εἰς πολλὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ὁ Victor Frankl ⁴.

Πρὸ τούτων ἔχει καταδείξει τὴν πρωτεύουσαν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ ἀπόθσις τῆς θρησκευτικότητος ἐν γένει εἰς τὴν γένεσιν νευρώσεων, ὁ C. Jung ⁵. Ἄλλ' οὗτος εἶναι λίαν ἀσαφὴς περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν Θεὸν ὁ Jung, φαίνεται, ὅτι ἀποδίδει ἀκραιφνῶς ὑποκειμενικὴν, ψυχικὴν, πραγματικότητα, οὐχὶ δὲ καὶ μεταφυσικὴν. Διὰ δὲ τοῦτο οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἐπιστήμονες ρητῶς ἀποφαινόμενοι περὶ τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ ἐπιτελοῦν μέγα βῆμα πέρα τῆς ψυχολογίας τοῦ Jung.

Ἀναγκαῖον δὲ κρίνομεν, ὅτι εἶναι νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τὰ ἀκόλουθα : Ἄνθρωποι ἔχοντες τὸ διανοεῖσθαι οὐχὶ ἀπλῶς κυρίαν ψυχικὴν λειτουργίαν, ἀλλ' εἰς μέγαν βαθμὸν ἰσχυροτέραν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, ἵνα διατηροῦν συνειδητὸν τὸ πρόβλημα τῆς θρησκείας καὶ ἀσχολοῦνται μετὰ αὐτὸ μέχρι λύσεως θείκης, ἀναγκαῖον εἶναι, πρὸς τῇ ἐν ἀπομονώσει συγκεντρώσει εἰς ἑαυτούς, νὰ κατέχουν καὶ νὰ ἐπεξεργάζωνται φιλοσοφικῶς τὰ γενικώτερα σύγχρονα διδάγματα τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδὴ τῆς Ψυχολογίας, τῆς Βιολογίας καὶ τῆς Φυσικῆς καὶ Χημείας, ὁμοῦ λαμβανομένων.

1. Πρβλ. τὰ οἰκεῖα κεφάλαια τῶν βιβλίων ἡμῶν : 1) «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα». 2) «Ψυχολογία τοῦ βάθους».

2. Τούτου λίαν ἀξιόλογον σύγγραμμα μετεφράσθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν : «Ψυχανάλυσις καὶ σύνθεσις τῆς ὑπάρξεως». Μετέφρασε δὲ ὁ Ἀθ. Καραντώνης καὶ ἐξέδωκε τὸ ἴνστιτούτον Ἱατρικῆς Ψυχολογίας καὶ Ψυχικῆς ὕγιεινῆς.

3. Umwertung der Psychoanalyse, 1951, σελ. 311, 330, 345 καὶ ἀλλοῦ.

4. α) Der Unbewusste Gott, 1949. β) Der Unbedingte Mensch., 1949. γ) Ärztliche seelsorge 1952 κ.λ. καὶ ἄλλα συγγράμματα.

5. Περὶ τούτου ἴδε τὸ βιβλίον ἡμῶν «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα».

Ἔνδον τις σκάπτων βλέπει πρὸς τοῦτους, ὅτι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ κόσμος ἐν γένει εἶναι ἔλλογος καὶ ὅτι καθῆκον αὐτοῦ εἶναι δρῶν νὰ συντελῇ εἰς τὴν πραγμάτων τῆς ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν γένει ἐν τῷ κόσμῳ ὑψίστης ιδέας, τῆς ἀπολύτου ἀξίας, τῆς ὁποίας τὸ κύρος δὲν πηγάζει ἐκ τῆς ἐξυπηρετήσεως οἰουδὴποτε, προσκαίρου, ὑλικοῦ, σκοποῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἱκανότητος αὐτῆς νὰ κατευθύνῃ εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἡ εἰς ἑαυτὸν ἐπιστροφή πληροῖ τὴν διάνοιαν ἐσωτερικοῦ φωτὸς καὶ παρορμᾷ εἰς βίον διεπόμενον ὑπὸ τῆς ιδέας, ὑπὸ τοῦ πνεύματος, εἰς βίον, καθ' ὃν τις κατέχεται ὑπὸ τῆς ὁρμῆς νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ βλέπῃ τὸν κόσμον ὡς φανέρωσιν τοῦ ἀπολύτου.

Ὁ ἐνδον σκάπτων τέλος βλέπει ἐνώπιόν του τεθημένον τὸ καθῆκον νὰ διατηρῇ τὰ διανοήματα, τὰ συναισθήματα καὶ τὰ βουλήματα αὐτοῦ γνήσια. Γνήσια δὲ εἶναι ταῦτα, ἂν ἡ ἐξωτερικὴ διαγωγή εἶναι συνδεδεμένη εἰς ἄλυτον ἐνότητα μὲ τὴν ἐνδον ὑπάρχουσαν πηγὴν αὐτῶν, ἂν τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν διανοημάτων, διὰ τῶν σκοπῶν, διὰ τῶν προτιμήσεων, διὰ τῶν πράξεων, διὰ τῶν μορφασμῶν, διὰ τῶν χειρονομιῶν, διὰ πάσης ἐν γένει κινήσεως, οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ περιφέρεια καὶ ἡ ἐμφάνις τοῦ ἐνδοτάτου ψυχικοῦ βάθους, ἡ ἐκδηλος μορφή τῆς ψυχικῆς οὐσίας. Πόσον δὲ μακρὰν τῆς γνησιότητος ταύτης εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας, μαρτυρεῖ ἡ προιοῦσα ἕνεκα τῆς νοσηρᾶς ἐξωστρεφείας ἐξαφάνις τῆς προσωπικότητος ἐν τῷ ὅλῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ πάντες τείνουν νὰ γίνωνται κατὰ πάντα ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους δίκην κτηνῶν, τὰ ὁποῖα ζοῦν ἐν ἀγέλαις, ἄνευ τοῦ συναισθήματος προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ εὐθύνης. «Οὕτω πράττουν οἱ πολλοί, οὕτω θὰ πράξω καὶ ἐγώ, αὐτὸ συνηθίζεται σήμερον, αὐτὸ θὰ ἀκολουθήσω καὶ ἐγώ». Τοῦτο εἶναι τὸ σύνθημα τοῦ σημερινοῦ κατὰ μέσον ὄρον ἀνθρώπου, ὅστις δὲν θέλει νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην τῶν διανοημάτων, τῶν συναισθημάτων, τῶν πράξεων αὐτοῦ¹.

Σοβαρὸς κατ' ἰδίαν διαλογισμὸς περὶ ἑαυτοῦ θέτει τὸ ποῖόν τι τῆς ἐκ τῶν ἐνδον διαφωτίσεως καὶ καθάρσεως τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως, καθ' ἣν τις παιδαγωγεῖται εἰς τὸ νὰ ἀναλαμβάνῃ εὐθύνας, εἰς προσωπικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ εἰς γνησίαν ἑαυτοῦ πρὸς τὰ ἔξω ἐκδήλωσιν².

Εἶναι μεγάλη ἡ πλάνη νὰ φαντάζεται ὁ σημερινὸς πεπολιτισμένος

1. Εἰς τὴν ὁλεθρίαν ταύτην ἀποκτίνωσιν τοῦ ἀνθρώπου πολὺ συντελοῦν συγγράμματα, οἷα εἶναι τὰ τοῦ ἀμερικανοῦ Kinsey. Διὰ τῶν παρατιθεμένων ἐν αὐτοῖς στατιστικῶν (ὧν ἄλλως ἢ ἀκριβεῖα εἶναι ἀμφίβολος), ἐν αἷς ὡς παρεκτρεπόμενοι ἐμφανίζονται οἱ περισσότεροι, προτρέπονται εἰς τὴν παρεκτροπὴν οἱ πλείστοι τῶν ἀναγνωστῶν. Ὅλίγιστοι θὰ εἶναι οἱ μὴ θέλοντες νὰ ἀκολουθοῦν τὴν πλειονότητα, μάλιστα δὲ εἰς τὰ ἀφροδίσια πράγματα.

2. Περὶ τῶν ἐνταῦθα ἐκτιθεμένων σκέψεων διεξοδικῶς πραγματεύεται ὁ Philipp Lersch ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ «Der Mensch in der Gegenwart», 1947.

άνθρωπος, ὡς ἐν πνευματικῇ νάρκῃ διατελῶν, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ σωθῇ σήμερον ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν ἐξ Ἀνατολῆς κίνδυνον μόνον διὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῆς τεχνικῆς. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον συχνότατα νὰ γίνεται πρὸς αὐτὸν ἡ ὑπόμνησις, ὅτι διὰ τὴν Εὐρώπην ἡ ὑψίστη τῶν ἀνακαλύψεων δὲν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας, ἀλλ' ἡ ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἀναζητήσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ βάθους, τῆς ψυχῆς. Ἐκδηλουμένη αὕτη κατ' ἀρχὰς διὰ μαγικῆς διανοήσεως ἀνῆλθεν εἰς κορυφὴν ἐν Εὐρώπῃ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Σωκράτους. Ὅτε οὗτος, τὸν ὁποῖον ὁ Kierkegaard ὡς τὸν μέγιστον κοσμικὸν παιδαγωγὸν ἀντιπαρέβαλε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀναγκαῖον εἶναι νὰ μεριμνᾷ πρὸ πάντων περὶ τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Πλάτων ἔπλαττε μύθους περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, ὅτε βραδύτερον οἱ στωϊκοὶ εὗρισκον καταφύγιον εἰς τὰ ἐνδότεα τῆς ψυχῆς, τότε κυρίως ἀπεκαλύπτετο τὸ βάθος τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, τοῦ ὁποῖου ἡ Ἀνατολὴ πάντοτε, ἀδιαλείπτως ἔχει ἐπὶ γινώσκῃ. Τὸ βάθος δὲ τοῦτο τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου ἡρμήνευσε κατὰ πλὴν ὑπερφυσικῶς ὁ Ἰησοῦς, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐξεπορεύθη τὸ νέον φῶς, τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἐφώτισε τοὺς μετέπειτα χρόνους. Καὶ εἰς περιόδους ἱστορικὰς χρυσίμους ἀναφαίνονται ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργον τῆς ἐκ νέου ἀνακαλύψεως τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ πνεύματος, ἥτις κινδυνεύει νὰ καταχωσθῇ. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ καλούμενοι μυστικοί, οἱ παντὸς εἶδους πνευματοκρατικοὶ ἡγέται, οἱ ἀκραιφνεῖς ἰδεολόγοι¹.

Εἰς ἱστορικὴν περίοδον βαθυτάτης παρακμῆς εἰς λόγον ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν σημερινήν, δηλαδὴ περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ φιλοσοφῶν ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος (ἀπέθανε τῇ 17ῃ Μαρτίου 180 μ.Χ. ἐν ἡλικίᾳ 58 ἐτῶν) ἔγραφεν ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ : *Εἰς ἑαυτὸν* (VII 59) : *"Ενδον σκάπτε², ἔνδον ἡ πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἰεὶ ἀναβλύειν δυναμένη, ἐὰν αἰεὶ σκάπτῃς.*

Τὴν στροφὴν εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐσωτερικὴν θεώρησιν ἀνέκαθεν ἀσκοῦν, ὡς εἴπομεν, λίαν ἐπιτυχῶς πρὸ πάντων ἀσιατικοὶ λαοί. Διὰ τοῦτο ἐπιφανεῖς εὐρωπαῖοι ἐπιστήμονες (C. Jung, R. Wilhelm, H. Driesch, H. Keyserling, W. Y. Evans - Wentz) θερμῶς συνιστοῦν τὴν ὑπὸ τῶν εὐρωπαίων γινώσκῃ τοῦ ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ οὐχὶ χάριν τυφλῆς μιμήσεως τῶν μέσων, δι' ὧν ἀσιᾶται ἐπιτυγχάνουν τὴν εἰς ἑαυτὸν στροφὴν, ἀλλὰ πάντως χάριν τῆς ἐπιδιώξεως αὐτῆς διὰ μέσων προσφορωτέρων εἰς εὐρωπαίους καὶ χάριν τῆς ἐν γένει ἐξ αὐτῆς μεγάλης ὠφελείας.

1. Πρὸβλ. E. d. Spranger, *Pädagogische Perspektiven*, 1952, σελ. 12.

2. Ὑπάρχουν καὶ τρεῖς ἕτεροι γραφαί : *ἔνδον σκάπει*, (τὰ) *ἔνδον σκάπε*, *ἔνδον βλέπε*.

Ὅτι δὲ ἡ μελέτη τοῦ βίου μεγάλων Εὐρωπαίων ἐν δ ο σ τ ρ ε φ ῶ ν εἶναι δυνατόν σήμερον νὰ ἀποβαίῃ ἀφελιμωτάτη, συνάγεται εὐκόλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων. Τέλος, ἵνα ἀποφευχθῇ πᾶσα τυχὸν παρερμηνεία, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ εἰπώμεν ρητῶς, ὅτι δὲν συνιστῶμεν βίον μοναχικὸν ἐν μοναστηρίοις. Τοιοῦτος βίος, ἂν ἤθελε τύχει πολλῶν μιμητῶν, ἤθελεν ὀδηγήσει εἰς τὴν καταστροφὴν, καθὼς τὸν ἐξαφανισμὸν ἤθελεν ἐπιφέρει, ἂν ἤθελε σβεσθῇ καὶ ὁ τελευταῖος σπινθὴρ τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτός, ἐξ οὗ ὁρμᾶται πᾶσα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς προσωπικὴ εὐθύνη καὶ πᾶσα ἀναφορὰ πρὸς τὸ θεῖον, ἂν, ὡς ἐλέχθη, ἡ προσωπικότης ἤθελεν ἐξαφανισθῇ ἐν τοιαύτῃ κοινωνικῇ ὁργανώσει, ἣτις δὲν ἐπιτρέπει αὐτοσυνειδησίαν, αὐτέλεγχον, ἀνωτέραν π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ν ζωὴν, ἀλλὰ ζωὴν ἀγελαίαν.

Πολὺ πρὸ τοῦ πρώτου οἰκουμενικοῦ πολέμου, μάλιστα δὲ μετ' αὐτὸν καὶ ἀκόμη περισσότερον μετὰ τὸν δεύτερον, ἀκούεται συχνότατα ἡ φωνή, ὅτι πᾶσα ἐλπίς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀναγκάως τίθεται ἐπὶ τῆς νεολαίας, ὅτι ἀφετηρία τῆς βελτιώσεως τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ εἶναι τὸ παιδί. Γνωστὸν δὲ εἶναι, ὅτι ὁ 20ὸς αἰὼν ἐκλήθη «ὁ αἰὼν τοῦ παιδός». Πανταχοῦ τίθενται νόμοι περὶ προστασίας τῆς νεολαίας κατὰ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν νόσων, περὶ καταπολεμήσεως τῶν ρυπαρογραφημάτων καὶ τῶν ρυπαρῶν θεαμάτων, περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προαγωγῆς τῶν ὑστερούντων κ.τ.τ.

Ἀναζητοῦνται δὲ νέοι σκοποὶ καὶ νέαι ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι τῆς ἀγωγῆς. Ἐντεῦθεν ἀνεπτύχθη νέα ἐπιστήμη περιλαμβάνουσα πολλοὺς κλάδους, ἡ παιδολογία ἢ παιδογνωσία, ἣτις ὑπὸ ὁσημέραι πληθυνομένων ἐρευνητῶν καλλιεργεῖται. Παρὰ τὴν λίαν ἐπαινετὴν ὅμως ταύτην κίνησιν σὺν τῷ χρόνῳ περισσότερα καὶ δεύτερα ἀκούονται τὰ παράπονα περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς νεωτέρας ἀγωγῆς τῆς νεολαίας, περὶ τῆς αὐξανομένης ἐγκληματικότητος αὐτῆς κτλ. Πῶς ἄρᾳ γε εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ τοῦτο ;

Νομίζομεν, ὅτι καὶ αἱ ἄρισται τῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων ἀποβαίνουν ἐν τέλει ἄκαρποι (τὸ πολὺ - πολὺ εἶναι δυνατόν νὰ μεταδίδωνται δι' αὐτῶν ψιλὰί τινες γνώσεις καὶ δεξιότητες χρήσιμοι εἰς τὸν ἄμεσον πρακτικὸν βίον), ἂν οἱ κεκλημένοι νὰ παιδαγωγοῦν εἶναι οἱ ἴδιοι κακῶς παιδαγωγημένοι. Κινεζικὴ σοφὴ ρῆσις λέγει τὰ ἀκόλουθα : «Ἄν ἀληθινὸς ἀνὴρ (λευκὸς μάγος) κάμνῃ χρῆσιν ἐσφαλμένων μέσων, τὰ ἐσφαλμένα ταῦτα μέσα ἐπενεργοῦν ὀρθῶς. Ἄλλ' ἂν διεστραμμένος ἀνὴρ κάμνῃ χρῆσιν ὀρθῶν μέσων, διεστραμμένα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως τῶν ὀρθῶν μέσων».

Θὰ ἦτο ἄρᾳ γε δυνατόν νὰ ἀνατρέφεται ἡ νεολαία σωματικῶς ὑγιὲς ὑπ' ἀνθρώπων πασχόντων φυματίασιν, χολέραν ἢ τινα ἄλλην νόσον μεταδοτικὴν ; Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ παιδαγωγῇται ἡ νεολαία ψυχικῶς καὶ ἠθικῶς ὀρθῶς ὑπ' ἀνθρώπων νοσοῦντων ψυχικῶς καὶ ἠθικῶς ; Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ψυχικαὶ νόσοι μεταδίδουν τὰ ὁλέθρια αὐτῶν ἀποτελέσματα πολὺ

ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον παρὰ σωματικάι. Καταλέγομεν δὲ εἰς τοὺς ἀσχοῦντας παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν ὄχι μόνον τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἐκπαιδευτικούς λειτουργοὺς, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐνήλικον ἐρχόμενον εἰς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ παιδιὰ, πρὸ πάντων δὲ τοὺς ἀνωτάτους κοινωνικούς, πνευματικούς καὶ πολιτικούς ἡγέτας. Διότι οὗτοι διορίζουν κυρίως διὰ τοῦ παρὰδείγματος αὐτῶν τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων πολιτῶν, ἐπομένως καὶ τὴν ζωὴν τῶν γονέων καὶ διδασκάλων. Εἰς τοὺς ἀνωτάτους πολιτικούς καὶ πνευματικούς ἡγέτας λαοῦ τινος ἀνήκει κατὰ πρῶτον λόγον ἡ τιμὴ, ἂν οὗτος προκόπη εἰς λόγον πολιτισμοῦ, καὶ ἡ κατάρρα, ἂν καταρρέῃ. Εἶναι δὲ βεβαίως ἡ ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας ἐπιρροὴ τῶν ἀνωτάτων ἡγετῶν ἔμμεσος καὶ συνήθως ἀκουσία, ἀλλ' ὅμως ἡ σημαντικωτάτη¹.

Αὐτονόητον δὲ εἶναι ἐκ τῶν λεχθέντων, ὅτι ἐν τῇ σημερινῇ κρισιμότητι ἱστορικῇ περιόδῳ οὗτοι εἶναι οἱ κύριοι φορεῖς τῆς κρίσεως. Μέγας ἀριθμὸς ἡγετῶν, δυστυχῶς ὁσημέραι αὐξανόμενος, κατέχεται ὑπὸ νηπιασμῶν καὶ ἐφηβισμῶν, παρὰ τὴν ἡλικίαν προσπαθεῖ νὰ διασώξῃ ἰδιότητος τῆς νεότητος καὶ ἐλαττώματα, τὰ ὅποια ἐπιτρέπεται νὰ κρίνῃται πολὺ ἐπικεικῶς εἰς νέους². Κατέχονται πολλοὶ τῶν ἡγετῶν ὑπὸ τοῦ δαίμονος τῆς ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου πλήρους ἐξαρτήσεως, ὑπὸ δοξομανίας, καθ' ἣν δι' οἶωνδ' ἡποτε μέσων ἐπιδιώκονται τιμαί, ἀξιώματα, διαφήμεσις καὶ τῶν μηδαιμῶν, ἀναξίων πάσης μνείας, ἔργων καὶ αὐτῶν τῶν ἐσπερίδων καὶ χαρτοπαξιῶν καὶ πολυτελῶν ἀμφίσεων καὶ ἄλλων ἐξωτερικῶν διασκεδάσεων, κατέχονται πολλοὶ καὶ ἐν γερωνικῇ ἡλικίᾳ ὑπ' ἀσβέστου φθόνου καὶ πρὸς νεωτᾶτους ὁμοτέχνους, τοὺς ὁποίους προσπαθοῦν νὰ ἐξαφανίσουν. Καὶ εἰς τὰ ἐρωτικά δὲ πολλοὶ ἐπιδεικνύουν ἀναιδέστατα τὸν αὐτὸν ἐφηβισμόν. Ἀπωθοῦντες τὴν πρὸς μόνωσιν καὶ πρὸς ἔλεγχον ἑαυτῶν ὁρμήν, οὐδεμίαν εὐρίσκουν ἱκανοποίησιν, οὐδεμίαν γαλήνην, πάσχουν τὴ πάθημα τῶν Δαναίδων. Κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ βάθους ἀκριβέστερον κρινόμενοι οὗτοι ἀποδεικνύονται ἀσυγκρίτως περισσοτέρως καὶ μεγαλυτέρας βλάβας ἐπιφέροντες εἰς τὴν κοινωνίαν παρὰ ὠφελείας διὰ τῶν καλῶν ἔργων, τὰ ὅποια τυχὸν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν.

Διὰ τοῦτο ἀδιστάκτως λέγομεν, ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ὀρθῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς νεολαίας ὀρθῶς ἤθελε τεθῆ, ἂν κυρία ἀφετηρία τῆς λύσεως αὐτοῦ ἤθελεν ἀναγνωρισθῇ οὐχὶ ὁ παιδαγωγούμενος, ἀλλ' ὁ παιδαγωγῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶναι ἐνήλικος, εὐνόητον εἶναι, ὅτι εἶναι δυσχερέστατον, πολλάκις δὲ

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου πραγματευόμεθα εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν : «Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως».

2. Ἴδε τὰ περὶ νευρώσεως κεφάλαια τῆς πραγματείας μου : «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα», σελ. 70 καὶ ἐξῆς καὶ 83 καὶ ἐξῆς.

μάλιστα αδύνατον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις δυνατόν, νὰ μεταβάλλεται κατὰ τὸν χαρακτήρα ἐπὶ τὰ βελτίω. Διὰ δὲ τοῦτο βελτίωσις τῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνεται τόση, ὅση ἤθελεν εἶναι ἡ βελτίωσις τῶν κατὰ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως παιδαγωγούντων ἐνηλίκων, πρὸ πάντων δὲ τῶν ἡγετῶν.

Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ βελτιοῦνται οὗτοι ¹; Πρὸ παντὸς ἄλλου διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ ἄλλων δοθέντος διδάγματος «"Ενδον σκάπτε». Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν δὲ ταύτην εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγοῦν εὐαισθητοὺς κατὰ πρῶτον λόγον τὰ κατατρώχοντα τὴν κοινωνίαν μεγάλα δεινὰ καὶ κατὰ δεύτερον διδασκαλία. Εἰς τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην πλὴν ἄλλων χρησιμώτατον θὰ ᾔτο νὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ περὶ τῶν διδαγμάτων τῆς ψυχοθεραπείας, μάλιστα δὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχοθεραπείας, ἣν ἐκπροσωποῦν σήμερον οἱ Igor Caruso, V. Frankl, W. Daim καὶ ἄλλοι, οὗτινες δρῶντες ἐν Βιέννῃ κατέστησαν πάλιν τὴν πόλιν ταύτην τὸ κέντρον τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Οὗτοι ἐπετέλεσαν ἤδη μέγα βῆμα προόδου πέρα τῆς ψυχολογίας τοῦ Γιούγκ.

Συνοψίζοντες λέγομεν, ὅτι ἀναγκαῖον εἶναι παρὰ τὴν παιδαγωγικὴν νὰ καλλιεργῇται συστηματικῶς καὶ ἡ ἀνδραγωγικὴ ², ἥτις, ὡς εἰκός, ὀφείλει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τῆς γυναικὸς τὴν ἀγωγήν. Ἀρχὴ δὲ καὶ τέλος τῆς βελτιώσεως τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι δυνατὴ ἄλλως, εἰμὴ ἂν ἕκαστος καὶ δι᾽ ἕκαστος ἡγέτης ἀφετηρίαν αὐτῆς θέτῃ τὸν ἑαυτόν του.

Τέλος δὲ εἰδικῶς πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς λέγομεν : Οὐδεμία σχολικὴ μεταρρύθμισις, ἀποβλέπουσα κατὰ πρῶτον λόγον εἰς ὀργάνωσιν, εἰς παραγγέλματα καὶ συνταγὰς περὶ προγραμμάτων κ.τ.τ., ἔχει τῷ ὄντι ἀξίαν τινά, ἂν μὴ συντελῇται ἡ πασῶν σπουδαιότης, ἡ ριζικωτάτη ἐνδοθεν μεταρρύθμισις, ἥτις ὀδηγεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν ἀληθινῶν παιδαγωγῶν, παιδαγωγῶν, οἱ ὅποιοι διατηροῦν ζωντανοὺς τοὺς δεσμοὺς πρὸς τὰς αἰώνιον κῆρος ἐχούσας πνευματικὰς ἀρχάς, αἵτινες τῷ ὄντι ἐξευγενίζουσιν τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τοὺς σημερινοὺς κρίσιμους καιροὺς ἡ ἐνδοθεν αὕτη μεταρρύθμισις εἶναι ἡ πασῶν ἀναγκαιοτάτη.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπραγματεύθημεν εἰς πολλὰς πραγματείας, ὧν τινες ἐμνημονεύθησαν ἐν τῇ παρούσῃ.

2. Τὸν ὅρον τοῦτον εἰσήγαγεν, ἂν μὴ πλανώμεθα, ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ζυρίχης καθηγητῆς τῆς Παιδαγωγικῆς H. Hanselmann.